

סקיתופוליס

גדעון פוקס

בית-שאן הישראלית, אשר אזכורה המאוחר ביותר במקרא (מבחינה עניינית) הוא ברשימת הנציבויות של שלמה (מלכיס-א ד יב), הלכה והתדלדלה לקראת סוף המאה הח' לפני-הספירה ויישובה פסק כנראה לחלוטין במחצית הראשונה של המאה הז' לפני-הספירה.¹ בחפירות שערכה המשלחת הארכיאולוגית של אוניברסיטת פנסילבניה על התל של בית-שאן (בשנות העשרים ובתחילת שנות השלושים), לא הובחנה כל שכבת-יישוב מן התקופה הפרסית, אך ממצא של צלמיות-חרס אפשר שמרמוז על כך שבתקופה הפרסית הקדומה התקיים על פסגת התל מקדש בודד, ששימש את היישובים החקלאיים הרבים שבסביבה. מכל מקום, אין לדבר על יישוב של ממש בתקופה זו על התל עצמו.² כשכבשו צבאותיו של אלכסנדר הגדול את ארץ-ישראל בשנת 332 לפני-הספירה לא היתה בית-שאן אלא תל מתנשא של חורבות, שעמד בשימונו זה כשלוש-מאות שנה. אולם עברו עוד כשבעים שנה לפני שהתחדש יישוב של קבע על התל.

התקופה ההלניסטית

אין בידינו עדות ישירה על מסיבות הקמתו של היישוב ההלניסטי על תל בית-שאן; אולם אף שהמקורות שבידינו מוגבלים, נראה שאפשר למצוא בהם כמה רמזים בדבר מסיבות ותאריך ייסודו של היישוב, שזכה לשם יוצא-הדופן — סקיתופוליס.³ כשהחלה, סמוך לשנת 240 לפני-הספירה, פעולתו של יוסף בן טוביה כגובה-המסים הראשי בפרובינקיה התלמיית 'סוריה ופניקיה' (שעיקרה ארץ-ישראל משני עברי-הירדן) כבר היתה סקיתופוליס קיימת כעיר, שפן השתמרה אצל יוסף בן-מתתיהו מסורת שלפיה:

... כאשר גם תושבי סקיתופוליס ניסו לעלו בו [ביוסף בן טוביה] וסירבו לשלם לו את המס, אשר קודם-לכן שילמו ללא ערעור, הרג את החשובים שבהם ושלח את רכושם למלך [תלמי השלישי אברגטס] (קדמוניות, יב, 183).

- 1 ראה: F. James, *The Iron Age at Beth Shan*, Philadelphia 1966, pp. 131-132, 139; וראה לאחרונה: S. Geva, 'A Reassessment of the Chronology of Beth Shean Strata V and IV', *Israel Exploration Journal*, XXIX (1979), pp. 6-10
- 2 ראה: ג'יימס, שם; א' שטון, 'החברות החומרית של ארץ-ישראל בתקופה הפרסית, ירושלים תשל"ג, עמ' 9, 16. וראה גם: N. Tsori, 'A Contribution to the Problem of the Persian Period at Beth-Shan', *Palestine Exploration Quarterly*, CIX (1977), pp. 103-105
- 3 על בעיית ייסודה של סקיתופוליס ראה ביתר הרחבה: ג' פוקס, 'ייסודה של סקיתופוליס', קתדרה, 8 (תמוז תשל"ח), עמ' 3-11.

התיאטרון הרומי בבית-שאן בעת חשיפתו. ברקע תל בית-שאן; מבט לצפון.

לשון הכתוב מעידה כי תושבי המקום נהגו לשלם מסיהם למלך טרם התמנותו של יוסף בן טוביה לתפקידו. לפיכך נראה שיש להקדים את ייסודה של סקיתופוליס לימיו של תלמי השני פילאדלפוס, שאפשר לייחס לו בביטחון לפחות עוד שלושה ייסודי ערים בארץ-ישראל: פְּטוֹלְמַאִים (עכו), פִּילוֹטְרִיה (בית-ירח) ופילאדלפיה (רכת עמון).

הרקע לייסודיו של מלך זה היה מדיני-בטחוני בעיקרו. עומד היה בריב מתמיד עם בית-סלבקוס, שהיו לו תביעות של בעלות על הארץ, וריב זה בא בימיו לידי ביטוי בשתי מלחמות כוללות.⁴ נראים הדברים כי לקראת מלחמתו השנייה בסלבקים (המלחמה הסורית השנייה, 259-255 לפני-הספירה), החליט פילאדלפוס לחזק את שליטתו בארץ על-ידי הקמתם של יישובים שאופיים צבאי בנקודות-מפתח. בשנת 261 לפני-הספירה לערך הפכה עכו, הנמל הראשי והמרכז המנהלי הגדול של התלמיים בארץ-ישראל, ליישוב הלניסטי בשם פְּטוֹלְמַאִים.⁵ כדי להכטיח את הדרך הראשית מפְּטוֹלְמַאִים אל לב עבר-הירדן המזרחי נזקקו התלמיים למאחו שישלוט על מעברות-הירדן החשובים שליד התל החרב של בית-שאן. נראים הדברים כי לצורך זה הקים פילאדלפוס מצודה על

4 ראה: W.W. Tarn & G.T. Griffith, *Hellenistic Civilization*³, London 1952, pp. 16-17.
5 המונוגרמה של פטולמאס מופיעה לראשונה על המטבעות שטבע תלמי השני פילאדלפוס בעכו בשנה העשרים וחמש לשלטונו (261-260 לפני-הספירה). ראה: R.S. Poole, *Catalogue of Greek Coins—The Ptolemies, Kings of Egypt*, London 1883, p. 33, no. 108.

פסגת התל והושיב בה חיל-מצב. הנחה מסתברת היא, אך לא יותר מאשר הנחה, שכן שכבת-היישוב ההלניסטית שעל פסגת התל נמחתה כמעט כליל עקב שימוש חוזר באכני-הבנייה בתקופות שלאחריה. ייסוד זה חל כנראה סמוך לשנת 260 לפני-הספירה ומעתה ועד לכיבוש הערבי נקרא המקום בשם סְקִיתופּוּלִיס.

הנחה זו בדבר תאריך ייסודה של סקיתופוליס עולה בקנה-אחד עם השרידים הארכיאולוגיים המעטים, שמקורם ההלניסטי אינו מוטל בספק, שנמצאו על התל,⁶ היא אף מתאשרת על-ידי מטמון של עשרים טטראדראכמות כסף, שנמצא בתוך קנקן קטן בסמוך לפסגת התל. כל המטבעות, להוציא אחד, הם מתקופת שלטונו של תלמי פילאדלפוס, ואחד-עשר מתוך שנים-עשר המטבעות שאפשר לתארכם הם מן השנים 259-249 לפני-הספירה.⁷ מטבעות מוקדמים יותר לא נמצאו בחפירות. מסורת מיתולוגית הנוגעת לייסודה של סקיתופוליס השתמרה אצל ההיסטוריון הביזנטי מאלאלאס ואפשר שהיא רומזת לכך כי בר-כבוד עם הקמת המצודה הורה פילאדלפוס לתושבי שלושה כפרים סמוכים להעתיק מגוריהם אל התל (סינאוויקזים), כדי ליצור תשתית של שירותים לחיילי המצודה ולפקידים התלמיים, אשר סקיתופוליס שימשה להם כמרכז מנהלי לסביבה כולה ואולי אפשר לקשור לתקופה זו ממצאים לא מעטים נוספים, שנתגלו בסקרים, בגבעות הסמוכות לתל בית שאן.⁸ צירוף הנחות זה עשוי להסביר כיצד בזמן ההתנגשות עם יוסף בן טוביה, כעשרים שנה לאחר תאריך הייסוד המשוער, כבר היתה סקיתופוליס יישוב עירוני.

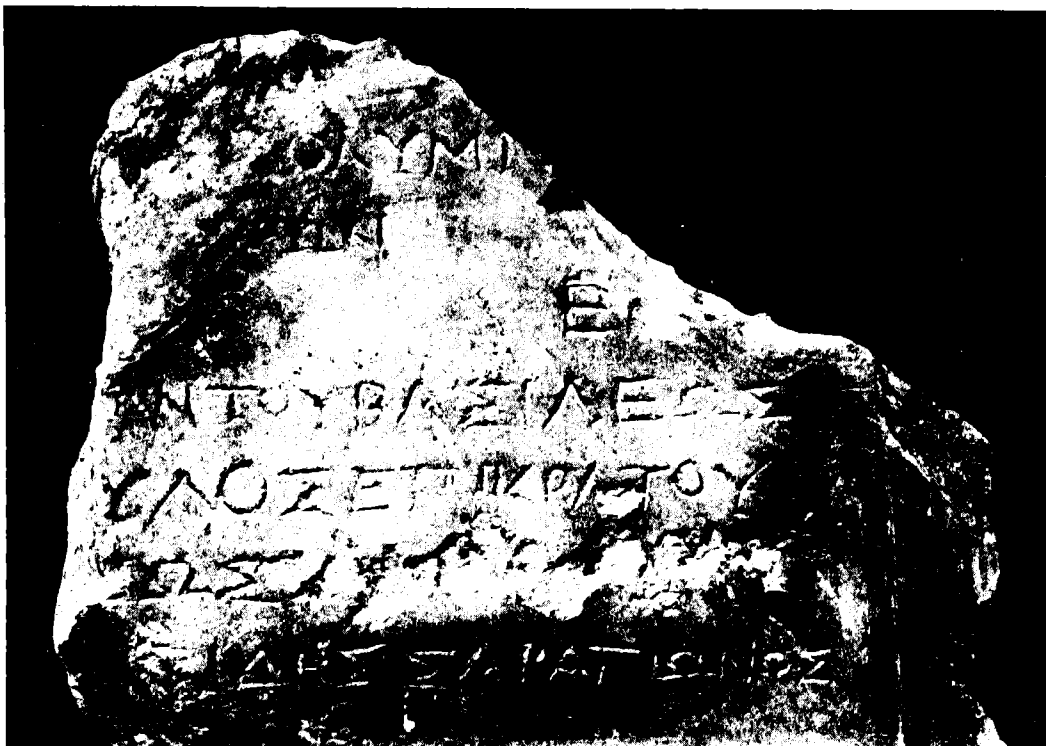
השם סקיתופוליס שב ועלה על דפי ההיסטוריה במהלך תיאורו של פוליביוס את המתקפה של אנטיוכוס השלישי נגד תלמי הרביעי פילופאטור בשנת 218 לפני-הספירה.⁹ סקיתופוליס לא גילתה התנגדות לצבא הפולש, ותושביה הסגירו את העיר לידי אנטיוכוס לאחר שהגיעו אתו לידי הסכם. איננו יודעים מה עלה אז בגורלו של חיל-המצב התלמי. מכל מקום, אנטיוכוס העמיד בעיר חיל-מצב משלו. אולם השליטה הסלבקית בסקיתופוליס לא ארכה זמן רב. ביוני שנת 217 לפני-הספירה ניגף אנטיוכוס מפני תלמי בקרב ברפיח, וכל ארץ-ישראל שבה לשליטת התלמיים.¹⁰ הפולחן הראשי של סקיתופוליס התלמיית היה כנראה זה של האל דיוניסוס, שהיה חביבם של התלמיים. מסורת מיתולוגית מאוחרת אף קשרה את ייסוד העיר בכך שדיוניסוס קבר במקום את הנימפה ניסה (Nysa) שהיתה מינקתו (ניסה הוא גם שמה הנוסף של העיר, והצירוף ניסה-

6 ראה: G.M. FitzGerald, *Beth-Shan Excavations 1921-1923—The Arab and Byzantine Levels*, Philadelphia 1931, p. 39, nos. 5, 6, and pl. XXXIV; idem, *The Four Canaanite Temples of Beth-Shan—II: the Pottery*, Philadelphia 1930, p. 15 (קערה מעוטרת, 'כנראה מן המאה הג' לפני-הספירה). לעומת זאת, ארבעה גרות-חרס, שנמצאו על התל ואשר פיצג'רלד ייחסם למאה ה' לפני-הספירה, הם למעשה מן המאה ה' לספירה; ראה: גיימס, אנציקלופדיה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ-ישראל, א, ירושלים תשל"א, עמ' 71.

7 פיצג'רלד, חפירות בית-שאן, שם, עמ' 51-55. פרט למטמון נמצאו על התל בזמן החפירות עוד שתי מטבעות-נחושת של פילאדלפוס, ללא-תאריך.

8 Johannes Malalas, *Chronographia*, V, 139-140 (ed. W. Dindorf, Bonn 1831, pp. 139-140). ראה גם: א' צ'ריקובר, היהודים והיוונים בתקופה ההלניסטית, תל-אביב תשכ"ג, עמ' 83.

9 Polybius, *Historiae*, V, 70, 4-6 (ed. T. Büttner-Wobst, Stuttgart 1889, p. 191).
10 פוליביוס, ה, 79-86. על קרב רפיח ראה: B. Bar-Kochva, *The Seleucid Army*, Cambridge 1976, pp. 128-141.

כתובת יוונית עם שמות כהני המקדש של בית-שאן, מן המאה השנייה לפני-הספירה

סקיתופוליס מופיע על רכים ממטבעותיה).¹¹ ראש פסל קולוסאלי עשוי שיש לבן שנמצא על התל אפשר שהוא שריד של פסל הלניסטי עצום-ממדים של אל זה.¹² דיזינסוס הוא גם הדמות השלטת על מטבעות העיר, מראשית הטביעה הסדירה בימי הקיסר גאיוס קאליגולה ועד לסופה באמצע המאה הג' לספירה. אין ספק כי מקדשו עמד על פסגת התל, אולי בפיתו הדרומית-המזרחית, אולם עקב הריסתה הכמעט מוחלטת של שכבת-היישוב ההלניסטית, לא נשאר כל זכר למקדש זה (או לכל מקדש הלניסטי אחר).

כשנת 202 לפני-הספירה חזר אנטיוכוס ופלש לארץ-ישראל וסקיתופוליס שבה ונפלה לידיו. כתובת יוונית ארוכה שנתגלתה בתל אל-פיר, כשבעה קילומטרים מצפון-מערב לבית-שאן (והידועה בשם כתובת חפציבה) מעידה על כך שתלמי בן תראקסאס, הנציב הראשון שמינו הסלבקים בקהילה סוריה ופניקיה' לאחר הכיבוש, היה בעל כמה כפרים בסביבות סקיתופוליס, כבר בשנת 201-202 לפני-הספירה.¹³ נראים הדברים שלפנינו המשכו של מצב-העניינים ששרר בתקופה התלמיית, לפיו היו

11 Plinius, *Naturalis Historia*, V, 74 (ed. K. Mayhoff, I, Stuttgart 1906, p. 392). על מטבעות סקיתופוליס ראה: A. Spijkerman, *The Coins of the Decapolis and Provincia Arabia*, Jerusalem 1978, pp. 188-209.

12 H. Thiersch, 'Ein hellenistischer Kolossal Kopf aus Besan', *Nachrichten der Göttinger Gesellschaft der Wissenschaften, Philolog-Hist. Klasse*, 1932, pp. 52-76.

13 Y.H. Landau, 'A Greek Inscription Found Near Hefzibah', *Israel Exploration Journal*, XVI (1966), pp. 54-70.

רוב הקרקעות בסכיבות העיר כבעלותו של המלך, שהעניק חלק מהן לפקידים רמי-דרג כשכר על נאמנותם ושירותם. עיבודן של קרקעות אלה נשאר בידי האוכלוסייה השמית הכפרית, שישבה עליהן מימים ימימה.

עלייתה של סקיתופוליס לדרגת פוליס יוונית ממש, אוטונומית לגבי ענייניה הפנימיים ושולטת בתחומה מבחינה מנהלית, חלה כנראה במחצית הראשונה של המאה הב' לפני-הספירה, בימיהם של סלבקוס הרביעי או של אנטיוכוס הרביעי, והיא פועל-יוצא מיחסם האוהד של מלכים אלה לערים היווניות שבתחומי ממלכתם. ברור כי לא כל התושבים הפכו עתה לאזרחי-העיר. זכות זו נשמרה בוודאי רק לתושבים ממוצא מוקדוני או יווני ואולי אף לאותם ילידי הארץ שהתייוונום הגיעה לדרגה גבוהה. לצערנו, טרם הגיעה לידינו כל כתובת המזכירה את הבוליה (מועצת-העיר) והדמוס (חבר-האזרחים) של סקיתופוליס ההלניסטית (אם כי ליד התיאטרון נמצאה כתובת מעין זו מן המאה הד' לספירה).¹⁴ אולם אין ספק שכל מוסדות-השלטון האופייניים לפוליס הלניסטית התקיימו גם בסקיתופוליס. עדות יחידה לכך עד כה היא משקולת-עופרת הלניסטית (אולי משנת 118-117 לפני-הספירה), שנמצאה על תל אצטבה (תל אל-מאצטאבה) בצפונה של העיר והנושאת את שמו של האגוראנומוס סאטירוס מסקיתופוליס.¹⁵ כמשקולת רשמית זו היה האגוראנומוס, שעיקר תפקידו להשגיח על שוקי העיר, בודק את התאמתן של המשקולות שבשימוש סוחרי העיר למשקל הסטנדרטי.

גם מבחינת ההדגש הדתי חל בסקיתופוליס שינוי בתקופה הסלבקית, כאשר זאוס האולימפי תפס (באורח זמני) את מקומו של דיוניסוס כאל הראשי של העיר. כתובת יוונית מקוטעת מאמצע המאה הב' לפני-הספירה שנתגלתה על התל, ובה רשימת כוהנים של פולחנות שונים שנהגו בעיר, פותחת בשמו של הכוהן האחראי על פולחנו של זאוס האולימפי.¹⁶ כתובת זו אפשר שהיתה קבועה במקדשו של אל זה, שהיה באותה עת החשוב במקדשי העיר (ואשר גם ממנו לא נותר זכר). כן נמנים באותה כתובת הכוהנים שהיו אחראים על פולחנם של 'האלים המושיעים' (אפשר שאלה הם הדיוסקורים קאסטור ופולוקס), על פולחנם של המלכים הסלבקים שהסתלקו לעולמם ועל פולחנו של השליט הסלבקי החי. אין ספק כי בתקופה זו הועמק תהליך ההתייוונות בקרב תושבי העיר שלא ממוצא יווני, אלא שעדיין חסרים אנו הוכחות ישירות לכך. לעומת זאת, מעידות ידיות רודיות רבות שנמצאו על התל ובסביבתו על קשרי-מסחר (עקיפים?) בין סקיתופוליס לבין העולם היווני, והן מורות על כך שאוכלוסיית סקיתופוליס צרכה יין משובח מתוצרת רודוס ואיים אחרים שבים האגיאיים. נצחונותיו של יהודה המקבי על הצבאות הסלבקיים הביאו למעשי-נקם מצד תושבי האזורים הלא-יהודיים של ארץ-ישראל במיעוט היהודי שישב בקרבם. סקיתופוליס יצא-דופן בים זה של איבה ושל מעשי-אלימות, והיחסים בין תושביה לבין היהודים שישבו בעיר נשארו טובים. לפי בקשתם המפורשת של יהודי המקום (אשר זה אזכורם הראשון בהיסטוריה של סקיתופוליס)

14 כתובת זו טרם נתפרסמה.

B. Lifshitz, 'Bleigewichte aus Palästina und Syrien', *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*. 15

XCII (1976), p. 181, no. 33

Supplementum Epigraphicum Graecum, VIII, no. 33 16

נמנע יהודה המקבי מלפגוע בעיר בשוכו ממבצע פינוי יהודי הגלעד (163 לפני-הספירה).¹⁷ סקיתופוליס שבה ונזכרת באקראי בהקשר למאורעות חורף 143-142 לפני-הספירה, כאשר טריפון, עוצר-הכתר הסלבקי בשם הילד אנטיוכוס השישי (ולמעשה השליט האמיתי), בא לסקיתופוליס בראש צבאו מתוך כוונה נסתרת ללכוד את יונתן החשמונאי.¹⁸ לאחר שיונתן יצא לקראתו בראש צבא גדול, העתיק טריפון את זירת מזימותיו לפטולמאס.

איננו יודעים מה היו קורותיה של העיר במשך רוב המחצית השנייה של המאה הב' לפני-הספירה, כאשר אשיות בית-סלבקוס הלכו והתערערו עקב מאבקים ממושכים על השלטון בין טוענים שונים לכתר, עובדה שסייעה לערים רבות בסוריה ובארץ-ישראל להגיע לעצמאות מוחלטת כמעט. מכל מקום, כאשר שבה העיר ונזכרה לקראת סופה של התקופה, הרי זו שעת משבר חמור בחיי העיר. בשנת 108 לפני-הספירה בקירוב הטילו אריסטובולוס ואנטיגונוס, בניו של יוחנן הורקנוס, מצור על העיר היוונית שומרון. בצר להם קראו אנשי שומרון לעזרת אנטיוכוס התשיעי קיזיקנוס, אולם המלך הסלבקי ניגף בקרב עם האחים החשמונאים ונאלץ למצוא מקלט בסקיתופוליס, ששימשה לו בסיס זמני לצורך הפעולה. לאחר זמן קצר חזר לסוריה והשאיר את ניהול המלחמה בידי שניים ממפקדיו, קאלימאנדרוס ואפיקראטס. כשנפל קאלימאנדרוס בקרב, הסגיר אפיקראטס את סקיתופוליס לידי היהודים תמורת בצע-כסף, וכך באה לסיומה התקופה ההלניסטית בסקיתופוליס (107 לפני-הספירה).¹⁹

במגילת תענית השתמרה ידיעה כי בט"ו ובט"ז בסיוון גלו אנשי בית-שאן ואנשי הבקעה (כלומר עמק בית-שאן), ונראה כי יש כאן הד למה שהתרחש בעיר לאחר הכיבוש היהודי. תושבי העיר ההלניסטיים סירבו להתגייר כדרישת החשמונאים והללו גירשו אותם מעירם והושיבו במקומם יהודים. לגירוש זה אפשר שהתלווה פינוי של חלק מן הכפריים בסביבות העיר, שאדמותיהם הפוריות חולקו לאיכרים יהודים (אריסי החשמונאים?). עם כיבוש סקיתופוליס מחו החשמונאים את עקבות ההלניזם הפאגאני מן העיר. המקדשים נהרסו וכמוהם כל מה שהיה בו צל של עבודה-זרה (פסלים, תבליטים וכיוצא בהם). אולם אין לדבר על חורבנה של העיר עצמה, אשר חזרה עתה להיקרא בית-שאן. כערך בשנת 102 לפני-הספירה שימשה העיר כמקום-מפגש בין אלכסנדר ינאי לבין קליאופטרה השלישית מלכת מצרים, ובה אף נכרתה ביניהם ברית. שחודה מופנה היה כלפי תלמי לאתירוס, בנה הסורר של קליאופטרה ואזיבו הגדול של ינאי.²⁰ נראה כי גם בתקופתו של ינאי שימשה מרכז מנהלי לכל סביבתה, ולהגנתה אף בנה ינאי שורה של מצודות, אשר שרידיה של אחת מהן נמצאו על הגלבו, לא הרחק מן העיר.²¹

17 מקביס-ב יב כט-לא.

18 מקביס-א יב מ-מא.

19 יוסף בן-מתתיהו, קדמוניות, יג, 280; לפי המסורת שנשתמרה במלחמת היהודים, א, 66, כבשו האחים החשמונאים את העיר בקרב.

20 יוסף בן-מתתיהו, קדמוניות, יג, 355.

21 שרידים של מצד מתקופת החשמונאים (?) נתגלו על הגלבו, לא הרחק מבית-שאן. ראה: S. Applebaum, in: B. Levick (ed.), *The Ancient Historian and his Materials—Essays in Honour of C.E. Stevens on his Seventieth Birthday*, Farnborough 1975, p. 70, n. 41. לפי אפלבוים, הקראמיקה שנמצאה במקום היא הלניסטית, ואילו תכנית המצד היא יהודית טיפוסית.

התקופה הרומית

אולם ימיה של בית-שאן כעיר יהודית לא ארכו. בשנת 63 לפני-הספירה כבשו לגיונות רומיים בפיקודו של פומפיוס את ממלכת החשמונאים. בדרכו לירושלים עבר הצבא הרומי ליד סקיתופוליס והרס את המצודות שבנה ינאי.²² לאחר כיבוש ירושלים פרסם פומפיוס הצהרת-כוונות שלפיה ישוחררו כל הערים ההלניסטיות שהיו כבושות בידי החשמונאים ויסופחו לפרובינקיה הרומית החדשה של סוריה.²³ עיקרו של צעד זה היה בכוונה לחזור ולהקים את חיי הפוליס היוונית בכל מקום שאלה נהרסו בידי היהודים. ואכן, סקיתופוליס ציינה מאורע גדול זה בתולדותיה בכך שאימצה לעצמה מגנין חדש שתחילתו בשנה 64-63 לפני-הספירה.²⁴ אולם רובה של מלאכת השיקום ובניין ההריסות לא נעשתה בידי פומפיוס, שמיהר לשוב לרומא, אלא בידי אחד מאנשי סיעתו, גאביניוס, שהיה נציב סוריה בשנים 57-55 לפני-הספירה. בין הערים ששיקם גאביניוס היתה גם סקיתופוליס.²⁵ בשנים האחרונות נמצאו מספר מטבעות שטבעה העיר לכבודו של גאביניוס.²⁶ יש להניח כי לפחות חלק מן היהודים שהתיישבו בעיר כאשר היתה בידי החשמונאים גורשו עתה מסקיתופוליס, ובמקומם התיישבו מקצת צאצאיהם של תושבי העיר שהוגלו כחמישים שנה קודם-לכן, ולצדם מתיישבים חדשים ממוצא הלניסטי או סורי-מקומי מתיוון.

ייסודה מחדש של סקיתופוליס כעיר יוונית כלל גם את שיקומם של המקדשים הפאגאניים ובנייני-הציבור שנהרסו בתקופת החשמונאים. ייתכן גם כי עתה חולקה העיר מחדש לרבעי-מגורים (או שכונות), כדי להקל על פעולות המנהל העירוני. על כך מרמזות שתי כתובות קצרות ביוונית מן המאה הא' לספירה, החקוקות על שברי עמודים שהתגלו על התל.²⁷ הכתובת האחת מזכירה את רובע שוק-החיטה (ἀμφοδου σελταίης) והאחרת — את הרובע שבו עמד מקדשה של האלה דמטר [Ἄμφοδου] Δήμητρα[ρος]). איננו יודעים מה היה מספרם הכולל של רבעי-העיר.

גורלה של סקיתופוליס בשנים שאחרי גאביניוס אינו ידוע לנו. יש להניח כי ככל ערי סוריה וארץ-ישראל סבלה ממעשי-השוד ומן העריצות שהתלוו למלחמת-האזרחים הרומית במזרח (42-49 לפני-הספירה). בשנים 41-30 לפני-הספירה היה המזרח הרומי נתון לשליטתו של אנטוניוס, ואנטוניוס נתון היה להשפעתה של קליאופטרה. בשנת 37-36 לפני-הספירה הצליחה קליאופטרה לשכנע את אנטוניוס להעניק לה שטחים נרחבים בסוריה וביניהם נכללה כנראה גם סקיתופוליס.²⁸ לאחר קרב אקטיום עברה השליטה במזרח לידי אוקטאביאנוס. על אף שבשנת 30 לפני-הספירה צירף הלה לממלכת הורדוס ערים יווניות רבות בארץ-ישראל וכן את היפוס וגדרה שבעבר-הירדן המזרחי, לא נכללה סקיתופוליס בהענקות אלה ונשארה שייכת לפרובינקיה סוריה, כשהיא מהווה

22 Strabo, *Geographica*, xvi, 2, 40, p. 763 (ed. H.L. Jones, VII, London 1930, p. 290); יוסף בן-מתתיהו,

מלחמת היהודים, א, 134; קדמוניות, יד, 49.

23 מלחמת היהודים, א, 155-157; קדמוניות, יד, 74-76.

24 H. Seyrig, 'L'ère de Scythopolis', *Revue numismatique*, 6th ser., VI (1964), pp. 65-67; השוה:

25 יוסף בן-מתתיהו, מלחמת היהודים, א, 165-166; קדמוניות, יד, 87-88.

26 M. Rosenberger, *City-Coins of Palestine*, III, Jerusalem 1977, pp. 27-28, nos. 1-3

27 G.M. FitzGerald, 'Two Inscriptions from Beisān', *Palestine Exploration Fund-Quarterly*

Statement, 1927, pp. 150-154

28 על פרשה זו ראה לאחרונה: M. Stern, *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism*, I, Jerusalem

1974, pp. 568-572

מעין טריוז בתוך ממלכת הורדוס. הסיבה לאי־צירופה אינה ברורה כל צורכה. אפשר שהיתה איסטרטגית, ואולי לא רצה השליט הרומי לוותר על ההכנסות מחורשות האפרסמון שבסביבות העיר, עליהן מוסר לנו אֵליוס אריסטידס, סופיסט יווני בן המאה הב' לספירה.²⁹ יש לציין כי העיר אינה נזכרת כלל אצל יוסף בן־מתתיהו בהקשר להורדוס אשר בממלכתו גבלה. אין היא נזכרת גם בכרית החדשה, ויש לייחס זאת לעובדה שישו נמנע מלהיכנס לערים יווניות. נראה כי בתקופה זאת (30 לפני־הספירה-66 לספירה), שהיתה בדרך־כלל תקופת שקט ושלווה לפרובינקיה של סוריה, לקחה סקיתופוליס חלק בהתעצמות הכלכלית של הערים בפרובינקיה. ייתכן מאוד כי יש לייחס לתקופת שגשוג זו את תחילת התהליך שבו עזבו תושבים רבים של העיר את התל המיושב בצפיפות־יתר והתיישבו למרגלותיו בפרכרים הפרוזים שנבנו מסביב לו.

מימיו של הקיסר גאיוס קאליגולה החלה העיר לטבוע מטבעות־נחושת, בצורה סדירה פחות או יותר. מטבעות אלה נושאים מצדן האחד את שמותיה (ניסה־סקיתופוליס) המוטבעים סביב לסצינות מיתולוגיות שונות, ומצדן האחר — את דיוקן הקיסר.³⁰ המטבע הראשון הוא משנת 39-40 לספירה. מטבעות אלה, שטביעתם נמשכה (לסירוגין) עד לימיו של הקיסר גורדיאנוס השלישי (האחרון שבהם הוא משנת 304 למניין העיר, כלומר 240-241 לספירה), הם המקור העיקרי לידיעותינו על הפולחנות שנהגו בעיר בתקופה הרומית (ונוספות עליהם כמה כתובות־הקדשה קצרות שנתגלו בה). הם מעידים כי פולחן דיוניסוס המשיך להיות פולחנה החשוב של העיר. דמותו של אֵל־היין מופיעה על חלק ניכר ממטבעות העיר. מפליא הדבר שעד כה העלו התפירות רק כתובת־הקדשה קצרה אחת לדיוניסוס, שנמצאה בין הריסות התיאטרון הרומי ואשר זמנה ראשית המאה הג' לספירה.³¹ אלוהות אחרת המופיעה כמה וכמה פעמים על מטבעות העיר היא זו של זֵאוֹס. נוסף על כך נמצאו שתי כתובות־הקדשה לזֵאוֹס מן המאות הא' והב' לספירה.³² בכתובת אחת הוא מכונה זֵאוֹס־אקראיוֹס, כלומר 'זֵאוֹס שוכן הפסגות', וייתכן כי זה בן־דמותו של בעל מקומי עתיק, שפולחנו מקובל היה בבית־שאן ובסביבתה.³³ לבד מדיוניסוס ומזֵאוֹס מוצאים אנו על־גבי המטבעות גם את דמויותיהן של האֵלות אַתֵינָה,³⁴ דמטר וניקָה, של אֵל־נהר (הוא הירדן), וכן של דמות דומיננטית שיש לפרש אותה כטיֵיכה או כאלת־העיר, עוטה נזר בדמות חומה ומחזיקה בידה האחת קרן־שפע ובשנייה — שרביט או כידון. עדות יחידה עד כה לפולחן כנעני במקום בתקופה הרומית היא צלמית עשויה חרס של האלה עשתורת.³⁵

במאה הא' לספירה הלכה והתעצמה גם האוכלוסייה היהודית בסקיתופוליס, וערב המרד הגדול

Aelius Aristides, ed. B. Keil, II, Berlin 1898, p. 289 29

על מטבעות סקיתופוליס ראה: ספיקרמן (לעיל, הערה 11). 30

B. Lifshitz, 'Notes d'épigraphie grecque', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, VI (1970), 31
p. 62, no. 3. הכתובת חקוקה על מזבח.

Supplementum Epigraphicum Graecum, XX, nos. 456, 457 32

H. Seyrig, 'Note sur les cultes de Scythopolis à l'époque romaine', *Syria*, XXXIX (1962), 33
p. 208

לאחרונה נמצא בבית־שאן ראש פסל עשוי שיש של האלה אחינה. זהו העתק רומי של פסל יווני. ההעתק עצמו הוא 34
בעל איכות עיזוב גבוהה. ראה: פ' ויטו, 'שני ראשים של פסל־שיש מתל נהרון/סקיתופוליס', קדמוניות, יא
(תשל"ח), עמ' 67-70.

S. Ronzevalle, 'Astarté Palestinienne', *Mélanges de l'Université St. Joseph*, XII (1927), pp. 35
163-168

ישבה בעיר קהילה יהודית גדולה. כתגובה על הטבח הנורא שערכו הגויים בקיסריה ביהודי אותה עיר, פשטו קבוצות מזוינות של יהודים על תחומיהן של הערים היווניות בארץ-ישראל וכעבר-הירדן, הרגו כפריים רבים ותקפו את הערים עצמן (אוגוסט-ספטמבר 66 לספירה), וכך הותקפה גם סקיתופוליס בידי המון גדול של יהודים שכאו כנראה מתחום טבריה.³⁶ המאורעות בסקיתופוליס נשאו אופי מיוחד, שכן בניגוד למה שהתרחש בכל שאר הערים היווניות, השתתפו יהודי סקיתופוליס בהגנה על עירם מפני התוקפים 'בהחשיכם את בטחונם-הם יותר מאשר את קשרי-הדם' עם המורדים (כדברי יוסף בן-מתתיהו). לאחר שנהדפה התקפת הגליליים, יזמו הגויים תושבי העיר פשע מחריד. מתוך חשש שיהודי העיר יתחרטו על מעשיהם ויעברו לִצַד אחיהם המורדים, הורו הגויים לתושבים היהודים להתאסף בחורשה הסמוכה לעיר. היהודים צייתו מתוך שלא עמדו כל-צורכם על כוונת-הזדון. כלילה השלישי ניצלו הגויים את חוסר עירנותם של היהודים וטבתו את כל הקהילה. גם אם מגזים יוסף בן-מתתיהו במספרם של הנטבחים (הוא מוסר על שלושה-עשר אלף הרוגים), ברור כי מדובר כאן על הרג-המונים.³⁷

בראשית שנת 67 לספירה נצטווה יחידת-פרשים רומית להגן על סקיתופוליס. יחידה זו ביצעה התקפות על תחום טבריה אשר נועדו אולי למנוע התקפות דומות על תחומה של סקיתופוליס.³⁸ מכל מקום, אימת היהודים סרה מעל תושבי העיר רק עם בואו של אספסיאנוס לגליל, באביב של אותה שנה. לאחר המצור המייגע על יודפת, החליט אספסיאנוס לתת לחייליו מנוחה קצרה; ובעוד שניים מן הלגיונות נשלחים לקיסריה, נשלח הלגיון החמישה-עשר לסקיתופוליס. לאחר כחודש ימים הורה אספסיאנוס לטיטוס בנו להביא את שני הלגיונות מקיסריה לסקיתופוליס ומשם נע הצבא הרומי אל טבריה. בסופו של אותו קיץ, כאשר נשלחו הלגיונות לחרוף, נשלח הלגיון העשירי לסקיתופוליס.³⁹

אין בידינו ידיעות מפורשות על תולדותיה של סקיתופוליס בשנים שבין המרד הגדול לבין מרד בר-כוכבא. נראה כי דיכוי המרד הגדול וארגונה מחדש של פרובינקיה יודיאה לא הביאו לכל שינוי מנהלי במעמדה של סקיתופוליס והיא נשארה שייכת, כמו קודם, לפרובינקיה סוריה.⁴⁰ ייתכן אמנם כי עם העלאתה של יודיאה לדרגת פרובינקיה פרו-קונסולארית (בתאריך לא-ידוע, בין שנת 117 לשנת 120 לספירה)⁴¹ בוצעו גם שינויים מסוימים בהיקפה הטריטוריאלי של פרובינקיה יודיאה,

36 יוסף בן-מתתיהו, מלחמת היהודים, כ, 457-460. הפרשה בסקיתופוליס: שם, 466-476.

37 הטבח בסקיתופוליס הטיל רושם עמוק על בני אותו דור, ויוסף בן-מתתיהו בכללם. בנאומו של אלעזר בן יאיר נזכר הטבח לצדם של מעשים דומים שנעשו בקיסריה, ברמשק ובאלכסנדריה (מלחמת היהודים, ז, 361-369).

38 חיי יוסף, 120-121.

39 הלגיון החמישה-עשר לסקיתופוליס: יוסף בן-מתתיהו, מלחמת היהודים, ג, 412. הלגיון העשירי לסקיתופוליס: שם, ד, 87.

40 את הנימוקים להמשך השתייכותה של סקיתופוליס לפרובינקיה סוריה אפרט בספרי על תולדות העיר. דעתי בעניין זה עומדת בניגוד לדעתו של אבי-יונה; השווה: M. Avi-Yonah, *The Jewish People in the First Century*, ed. S. Safrai & M. Stern, I. Assen 1974, p. 114

41 נראה כי על-פי כתובת שעל-גבי אבן-מיל שנמצאה לאחרונה אפשר לצמצם את מרווח-הזמן המשוער לשנים 117-120 לספירה. ראה: B. Isaac & I. Roll, 'Legio II Traiana in Judaea', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, XXXIII (1979), pp. 149-155 idem, 'Judaea in the Early Years of Hadrian's Reign', *Latomus*, XXXVIII (1979), pp. 54-66 (הם מעדיפים את שנת 117 כמועד שבו הועלתה הפרובינקיה בדרגה).

וסקיתופוליס סופחה אז אליה, אלא שטרם נמצאו הוכחות מכריעות לכך. מכל מקום, כתובת מתחילת המאה הד' לספירה שהתגלתה בבית-שאן מוכיחה כי באותה תקופה (וכנראה כבר זמן רב לפני-כן) השתייכה העיר לפרובינקיה סוריה פלסטינה, הוא שמה של פרובינקיה יודיאה לאחר שנת 135 לספירה.⁴² מצבתו של חייל רומאי בן שלושים וחמש שנה מן הלגיון האחד-עשר קלאודיה, שנתגלתה בבית-שאן, מעוררת את השאלה מה היתה מידת מוערבותה של העיר במהלך מרד בר-כוכבא; אלא שאף כאן אין בידינו אלא השערות. לפי אחת מהן נערך בשלבים המוקדמים של המרד קרב בין יהודים לרומאים בסביבות העיר, ובו מצא החייל את מותו.⁴³

לאחר המרד נהנתה העיר (כארץ-ישראל כולה) מתקופת שלווה שנמשכה כשישים שנים, שבלי ספק היו ברובן שנים של פריחה כלכלית. נראה כי לשנים אלה יש לייחס את הקמתה של תעשיית בגדי הפשתן של סקיתופוליס, אשר במאות הג' והד' הגיעה לידי פרסום גדול ושווקה את מוצריה לכל רחבי העולם הרומי. בצו הקובע מחירי-מאקסימום למוצרים שונים, שהוציא הקיסר דיוקלטיאנוס בשנת 301 לספירה, פורטו סוגים שונים של בגדים וכדים עשויים פשתן, ותוצרת סקיתופוליס, לכל סוגיה, היא היקרה ביותר.⁴⁴ גם בספרות התלמודית בא זכרם של 'בגדים הבאים מבית שאן, שהן דבוקין על בשרו של אדם ואינו מרגיש' (בשל דקותם ועדינותם).⁴⁵ בימיו של הקיסר דיוקלטיאנוס עברה תעשיית הפשתן כולה לבעלות המדינה ועיקר העבודה במטוויות ובמתפרות נעשתה בידי עבדי-המדינה.⁴⁶

שגשוגה הכלכלי של העיר בא לידי ביטוי ברור בבניית התיאטרון המפואר לקראת סוף המאה הב' או בראשית המאה הג' לספירה. התיאטרון של סקיתופוליס הוא הגדול בתיאטראות הרומיים ששרדו בארץ-ישראל המערבית (היו בו לפי הערכה זהירה כ-6,000 מקומות-ישיבה), ואחד המפוארים שבהם. בעת גדולתו היו מושביו מצופים שיש לבן, גמלוני עטורים תכליטים של בעלי-חיים וצמחים וכן של דמויות מיתולוגיות, ואת 'השער המלכותי' שבמרכז הבמה פיארו שני זוגות של עמודי-שחם שהובאו מאסוואן הרחוקה.⁴⁷

כערים רבות אחרות במזרח הרומי ראתה סקיתופוליס חובה לעצמה לקיים תחרויות אתלטיות רבות-משתתפים לעתים מזומנות. כתובת שנמצאה בקאריה מוסרת על נצחונו של אתלט בתחרות פאנקראטיון (צורה של היאבקות) שהתקיימה בסקיתופוליס כשנת 165 לספירה בקירוב.⁴⁸ בכתובת שנמצאה בסוריה מסופר על נצחונו של מתאגרף בתחרות שהתקיימה בסקיתופוליס בשנת 215 לספירה לערך, ועל זכייתו בפרס כספי נכבד בסך טאלנט אחד (6,000 דראכמות).⁴⁹ תחרויות כאלה

42 *Supplementum Epigraphicum Graecum*, XX, no. 455

43 M. Avi-Yonah, 'Greek and Latin Inscriptions', *Quarterly of the Department of Antiquities in Palestine*, VIII (1939), pp. 57-59

44 M. Giaccherio, *Edictum Diocletiani et Collegarum de Pretiis Rerum Venalium*, Genoa 1974

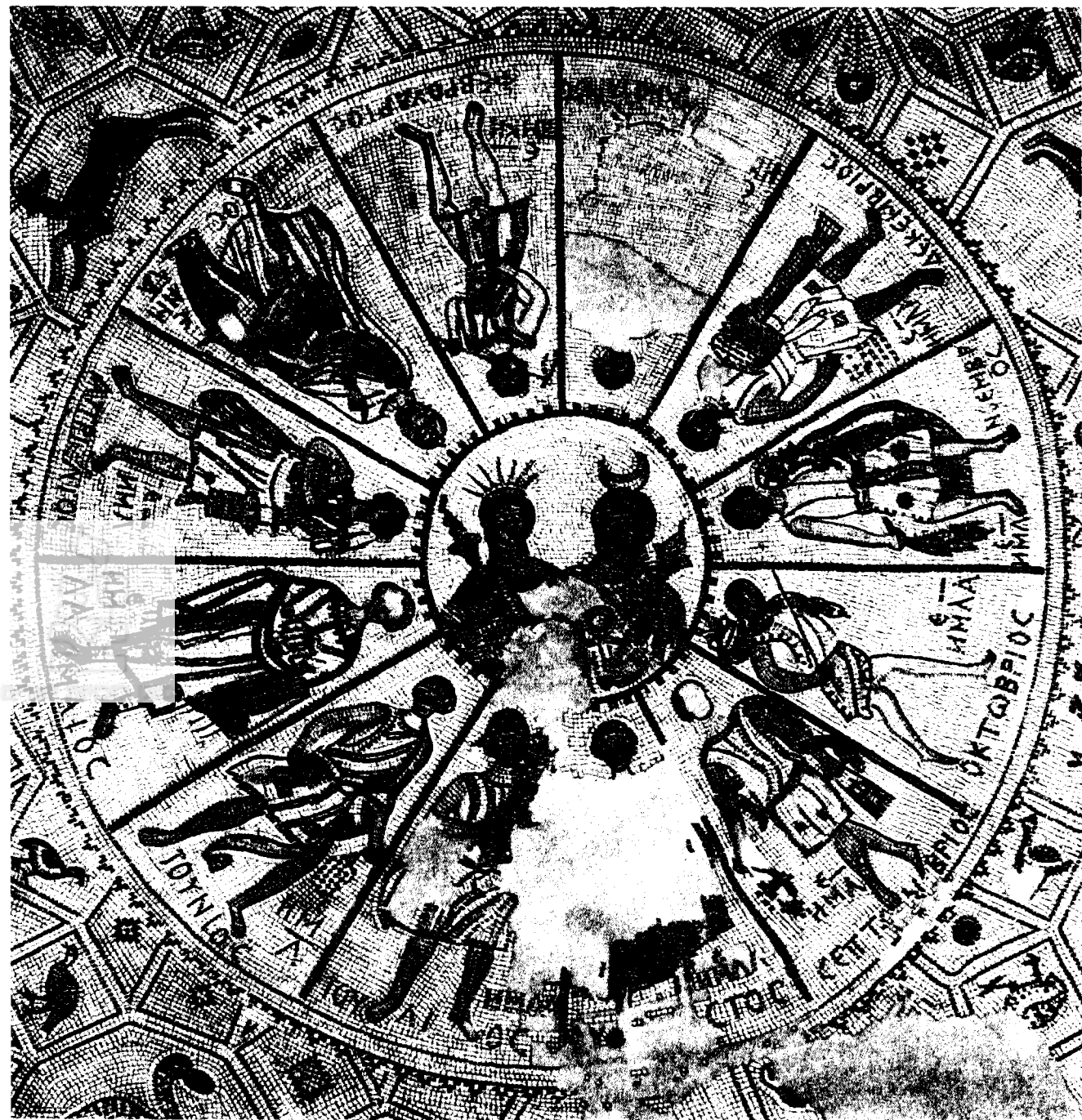
45 נתומא, בראשית כד (מהדורת ש' כובר, וילנה תרמ"ה, עמ' 17-18).

46 קודקס תיאודוסיאנוס, X, 20, 8 (משנת 374 לספירה).

47 S. Applebaum, 'The Roman Theatre of Scythopolis', *Scripta Classica Israelica*, IV (1978), pp. 77-97

48 L. Moretti, *Iscrizioni Agonistiche Greche*, Rome 1953, no. 72

49 *Inscriptions grecques et latines de la Syrie*, IV, no. 1265, l. 20

פסיפס ממנזר 'הגבירה מרים' בבית-שאן. הפסיפס מתאר את לוח השנה. במרכזו דמויות השמש והירח. כל חודש מוצג על-ידי דמות המתארת עבודה חקלאית המאפיינת את העונה. הכתובת מציינת את שם החודש ומספר הימים. המניין מתחיל בדמות הרוסה של ינואר בחלק העליון של התמונה וממשיך נגד כיוון השעון. יוצאת דופן היא דמותו של חודש מארס (החודש המסורתי של המלחמות), המתאר איש צבא בלבוש מלא

התקיימו בדרך-כלל באיצטדיון (ששרידיו טרם נמצאו בסקיתופוליס), אך יכולות היו להתקיים גם באמפיתיאטרון. בסקר ארכיאולוגי שערך קונדר בכית-שאן לחברה הבריטית לחקירת ארץ-ישראל בשנת 1874 הוא דיווח על שרידים של מבנה שצורתו אליפטית מוקף מושבים, שמידותיו הפנימיות היו 85 מטרים על 46 מטרים.⁵⁰ אפשר שקונדר ראה את שרידיו של האמפיתיאטרון של סקיתופוליס, אשר כוסו בינתיים בעפר ובצמחייה.⁵¹

נראה כי לקראת סוף המאה הכ' לספירה נתחדש בעיר היישוב היהודי. על כך מרמזת בראש-וראשונה העובדה שרבי יהודה הנשיא פטר את העיר וסביבותיה הקרובות מחובת שביעית ומעשרות, כנראה כדי להקל על התיישבותם של יהודים במקום.⁵² עדות אחרת להימצאותם של יהודים בסקיתופוליס בתקופה זו אפשר למצוא במשנה האוסרת כניסתם של יהודים לחנויות של גויים המעוטרות בזרים לכבוד חג פאגאני כלשהו:

עיר שיש בה עבודה זרה והיו בה חנויות מעוטרות ושאינן מעוטרות. זה היה מעשה בכית שאן, ואמרו חכמים: המעוטרות אסורות, ושאינן מעוטרות מותרות.⁵³

במקום אחר מסופר על רבי שמעון בן אלעזר שהיה יושב ודורש בכית-שאן.⁵⁴ נראה כי במאה הג' הלכה קהילת יהודי בית-שאן והתפתחה, אם כי אין בידינו כל נתונים על גודלה. לקראת סופה של המאה אנו שומעים על יהודי העיר הפונים אל רב אמי בשאלה אם מותר להם להשתמש באבני בית-כנסת שנהרס לבניית בית-כנסת חדש.⁵⁵ פנייתם לרב אמי מרמזת על כך שבעיר עצמה לא ישב אמורא בעל שיעור-קומה.

דבר אינו ידוע לנו על קורותיה של סקיתופוליס במהלך המאה הג' שהיתה ברובה תקופה של משבר לקיסרות הרומית. לקראת סופה של המאה אנו שומעים לראשונה על קהילה נוצרית בסקיתופוליס. הקדוש הראשון של הכנסייה הארץ-ישראלית בזמן רדיפת הנוצרים הגדולה בתחילת המאה הד' היה פרוקופיוס, אשר היה הקורא בציבור, מתרגם כתבי-הקודש ומגרש השדים בכנסייה בסקיתופוליס. פרוקופיוס נמצא אשם בבזיון הרשות ונערף בקיסריה בירת הפרובינקיה ביוני שנת 303.⁵⁶ בשנת 309 יצא מסקיתופוליס קדוש נוצרי אחר: נערה בשם אַנאטאס, שגם היא הוצאה להורג בקיסריה.⁵⁷ הצווים נגד הנוצרים בוטלו בשנת 313 והקהילה הנוצרית במקום התאוששה במהירות. בין משתתפי ועידת-כנסייה פרו-אריאנית שהתקיימה בארץ-ישראל בשנת 323 מופיע גם שמו של פאטרופילוס,

C.R. Conder & H.H. Kitchener, *The Survey of Western Palestine—Memoires*, London 1882, pp. 106-107. קונדר עצמו כינה את המבנה בשם 'היפורום', כלומר מסלול למירוצי מרכבות.

51 ייתכן מאוד כי השערתי כעניין טיבו של המבנה (כלומר היותו אמפיתיאטרון) עומדת להתאמת. בחפירה קצרה שנערכה במקום בחודש מארס 1980 החלו להיחשף שרידים של מבנה, שחופריו, 'י צפירי, ג' פרסטר ואהוד נצר סבורים כי הוא אולי האמפיתיאטרון. המשך החפירות יפתור שאלה זו.

52 ירושלמי, דמאי ב א, כב ע"ג; בבלי, חולין ו ע"ב.

53 משנה עבודה זרה א ד.

54 בראשית רבה ט ה, מהדורת 'י תיאודור וח' אלבק, ירושלים תשכ"ה, עמ' 70.

55 ירושלמי, מגילה ג א, עג ע"ד.

56 Eusebius, *De Martyribus Palaestinae*, i, 1-2 (ed. H.J. Lawlor and J.E.L. Oulton, in: *Eusebius; The Ecclesiastical History and The Martyrs of Palestine*, II, London 1928, p. 322)

57 שם, ט, 8-6.

הבישוף הראשון של סקיתופוליס.⁵⁸ עם נצחוננו של קונסטאנטינוס על ליקיניוס בקרב כריסופוליס בשנת 324, עלה במזרח הרומי כוכבה של הכנסייה הנוצרית. מכאן ואילך חלק ניכר מן המאורעות הידועים לנו בתולדות סקיתופוליס יש להם נגיעה בענייני הכנסייה.

התקופה הביזנטית

בשנת 359 נבחרה העיר לשמש מקום ישיבתו של בית-דין מיוחד לבטחון המדינה שדן במשפטים של בגידה (כביכול) בקיסר קונסטאנטינוס השני. העיר זכתה ל'כבוד' זה הן משום היותה עיר-שדה מבודדת במקצת ולפיכך מתאימה לצורכי המאשימים, הן משום ששכנה באמצע הדרך בין אנטיוכיה לאלכסנדריה, שמהן באו רוב הנאשמים.⁵⁹

על-פי עדותו של אפיפאניוס היתה האוכלוסייה הנוצרית של סקיתופוליס באמצע המאה ה-4 אריאנית ברובה המכריע, אולם אף מספרם של התושבים הפאגאניים בעיר לא היה קטן.⁶⁰ עם ההחזרה (הזמנית) של עטרת הפאגאניזם ליושנה על-ידי הקיסר יוליאנוס, פרצו בעיר מהומות אנטי-נוצריות, ובמהלכן אף חולל קברו של הבישוף פאטרופילוס (361 לספירה).⁶¹

בתחילת המאה ה-5, נעשו שינויים בחלוקה המנהלית של ארץ-ישראל, וסקיתופוליס היתה לבירתה של הפרובינקיה פלסטינה סקונדה, שכללה את עמק-יזרעאל, את הגליל וחלק מצפונה של עבר-הירדן.⁶² עם היעשותה מרכז מנהלי חשוב גדלה גם חשיבותה של סקיתופוליס במסגרת הארגון הכנסייתי. בישופים של העיר נזכרים כמה פעמים בין משתתפיהן של ועידות כנסייה במאות ה-4 וה-5. בזמן כלשהו במאה ה-4 נבנתה על התל (שכל מקדשיו הפאגאניים כבר נהרסו) כנסייה יוצאת-דופן בצורתה העגולה. כנסייה זו ובתי-המגורים שהוקמו סביבה בצפיפות רבה נחשפו בחפירות המשלחת האמריקנית.⁶³ שלוש כתובות ביזנטיות שנתגלו בבית-שאן מעידות על כך שבתחילת המאה ה-5 שופצו חומותיה של העיר.⁶⁴ החומות הביזנטיות (שעוד אפשר היה לעקוב אחר מהלכן המלא בסוף המאה ה-5) הקיפו שטח נרחב בן למעלה מאלף דונם, משני עברי נחל חרוד, עובדה המרמזת כי בשיא פריחתה ישבו בעיר בין 30 ל-40 אלף תושבים.

בשנת 518 ביקר בעיר בענייני הכנסייה הנזיר סאבאס (הקדוש), שחשיבותו רבה בתולדות תנועת הנזירות הנוצרית הקדומה בארץ-ישראל. בשל ביקורו זה, המתואר בביוגרפיה שכתב קירילוס איש סקיתופוליס, נשתמרו בידינו ידיעות על כמה מבנים כנסייתיים בעיר: הכנסייה של תומאס הקדוש על הדרך היצאת לקיסריה בצפון-מערב העיר, כנסיית יוחנן הקדוש, כנסייה על-שם הקדוש

Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, i, 15, 11 (ed. J. Bidez and G.C. Hansen, Berlin 1960, pp. 34-35) 58

Ammianus Marcellinus, xix, 12, 8 (ed. W. Seyfarth, II, Berlin 1970, p. 76) 59

Epiphanius, *Panarion*, XXX, 5 (129) (ed. J.-P. Migne, *Patrologia Graeca*, xli, Turnholt 1858, col. 413) 60

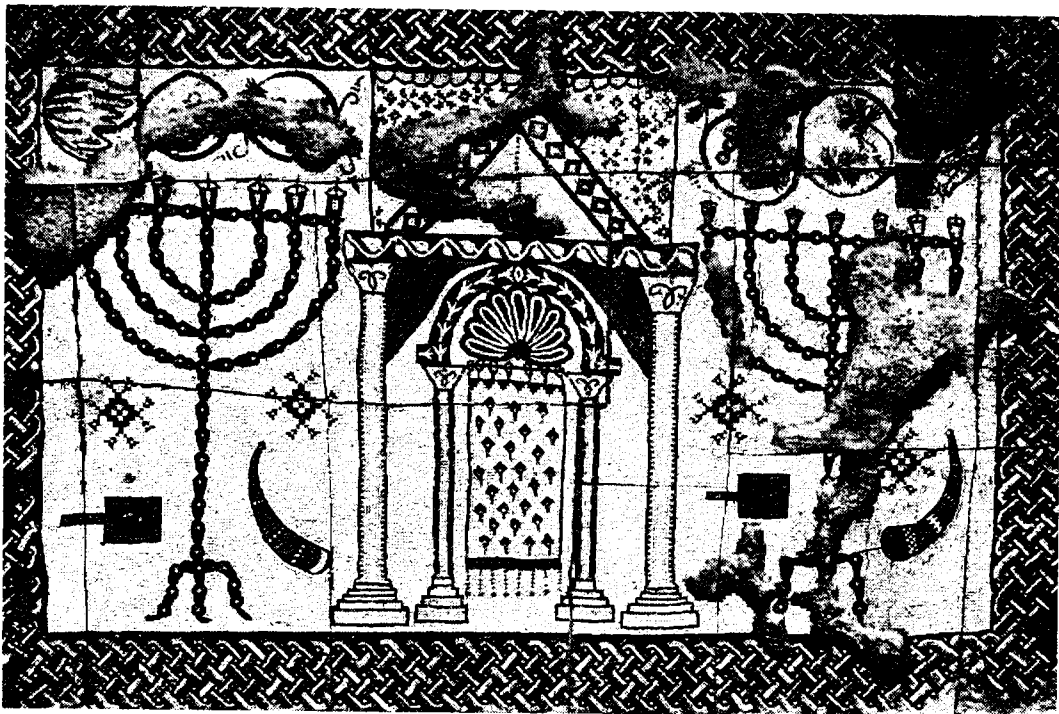
Chronicon Paschale, ad ann. 362 (ed. L. Dindorf, I, Bonn 1832, p. 546) 61

M. Avi-Yonah, *The Holy Land*, Grand Rapids 1966, p. 121 62

G.M. FitzGerald, *Beth-Shan Excavations, 1921-1923—The Arab and Byzantine Levels*, Philadelphia 1931, pp. 18-30 63

J. Starr, 'The Byzantine Inscriptions of Beth-Shan-Scythopolis', *AJP*, LVIII (1937), pp. 83-84; 64

M. Avi-Yonah, 'Greek Inscriptions from Ascalon, Jerusalem, Beisān, and Hebron', *Quarterly of the Department of Antiquities in Palestine*, X (1942), pp. 166-169

פסיפס של ארון-הקודש מבית-הכנסת הצפוני של בית-שאן

המקומי באסיליוס וכן ארמון הבישוף. בקרבת העיר נמצא מנזר בשם ענתנאנת (עין תאנים?)⁶⁵ מנזר אחר, שנבנה באמצע המאה ה' בתרומתה של הגבירה מאריה, נתגלה על תל אצטבה, ליד החומה הביזנטית שבצפון-העיר, ונחשפו בו רצפות-פסיפס נאות, הכוללות גם גלגל ירחי-השנה מאונשים וכן סצינות של בציר ענבים.⁶⁶ מכנה פינטי אחר, שעל קיומו מעידה כתובת משנת 559-558 לספירה שנמצאה בבית-שאן, הוא בית-מרחץ מיוחד למצורעים שנבנה בדרום-מזרחה של העיר בסמוך (ומעבר) לחומה הביזנטית.⁶⁷

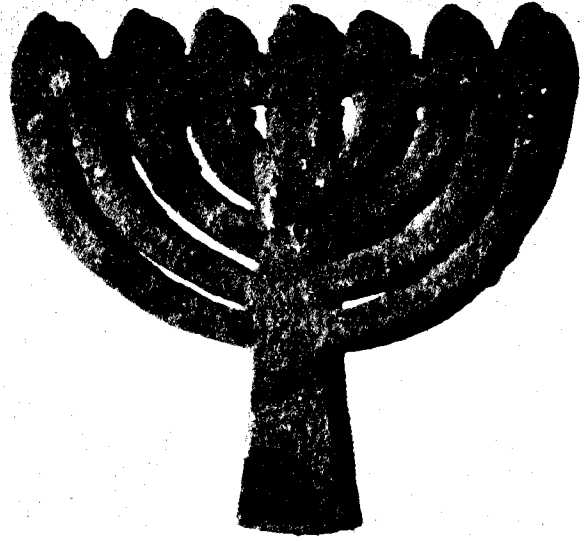
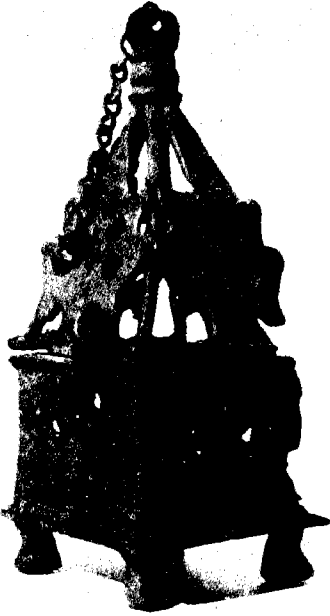
בשנת 529 פרצה מרידה שומרנית רחבת-היקף בארץ-ישראל. בשלב הראשון למרידה ביצעו השומרונים מעשי-טבח באוכלוסייה הנוצרית של ניאפוליס (שכם).⁶⁸ כדי להקדים תרופה למכה התקיפו הנוצרים תושבי סקיתופוליס את השומרונים היושבים בעיר והכתירו את מעשיהם כשריפתו של השומרני סילבאניוס, שהיה בעל משרה רמה במנהל הפינטי, ושל אחד מבניו. בנו השני, ארסניוס, נמצא בחצר הקיסר יוסיטיניאנוס והיה מקורב לו ולקיסרית תיאודורה. מחשש שארסניוס

Cyrrillus Scythopolitanus, *Vita S. Sabae*, 61-63 65

G.M. FitzGerald, *A Sixth Century Monastery at Beth-Shan*, Philadelphia 1939 66

M. Avi-Yonah, 'The Bath of the Lepers at Scythopolis', *Israel Exploration Journal*, XIII (1963), 67
pp. 325-326

על מרידת השומרונים בשנת 529 ראה: מ' אבי-יונה, 'על מרידות השומרונים בכיזאנטים', ארץ-ישראל, ד 68
(חש"ט"ז), עמ' 131-132.

מקטר מברונזה מבית-הכנסת הצפוני של בית-שאן

מנורת שבעת הקנים מברונזה. מבית-הכנסת הצפוני של בית-שאן. גובהה כ-9 ס"מ

זכורים לטוב כל אנשי הקהילה הקדושה

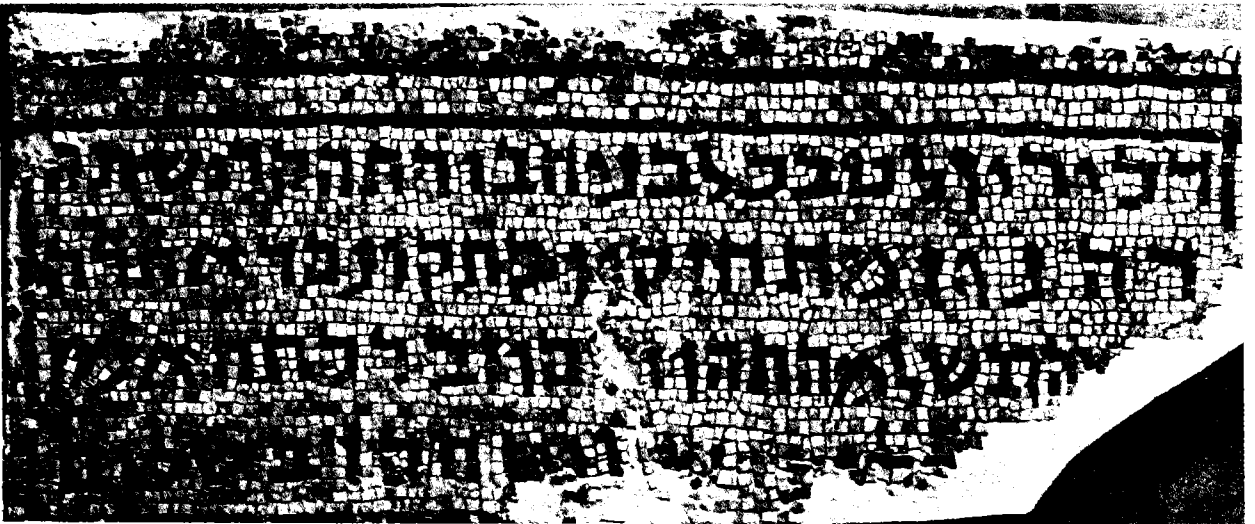
שהתחזקו לתקן את האתר

[הקד]וש ובשלום תהיה להם הברכה אמן

[ ] ברוב שלום, חסד בשלום

(התרגום: ד"ר בהט, קדמוניות, ה' [תשל"ב], עמ' 57)

כתובת הקדשה ארמית מבית-הכנסת הקטן בבית-שאן

יביא להענשתם של תושבי העיר, שלחו אנשי סקיתופוליס את סאבאס לקונסטנטינופוליס כדי שיטען לזכותם, והלה אכן הצליח במשימתו. בשנת 532 שוב ביקר סאבאס בסקיתופוליס ונתקבל בכבוד גדול, כראוי למושיע העיר.⁶⁹

בשנים האחרונות נתגלו בבית-שאן שרידיהם של שני בתי-כנסת מן התקופה הביזנטית. האחד, שנמצא כ-280 מטרים מצפון לחומה הביזנטית נבנה כנראה בראשית המאה ה' לספירה. רצפת-הפסיפס המרכזית שבו מתארת ארון-קודש נאה, שמשני צדדיו מנורות שבעת-הקנים ולידן שופרות ומחתות. בית-כנסת זה התקיים עד סמוך לכיבוש הערבי.⁷⁰ בבית-כנסת זה נמצאה כתובת פסיפס הכתובה באותיות שומרוניות ויש חוקרים אחדים הסבורים לפיכך שהיה זה בית-כנסת שומרוני. אולם יהודים ישבו גם בין חומות העיר. בשנת 1970 נתגלה בסמוך לאחד השערים בחומה המערבית בית-כנסת קטן מן המאה ה' לספירה.⁷¹ אף כאן נמצאה רצפת-פסיפס ובה מוטיבים מעולם החי. כתובת שנמצאה קבועה בה מזכירה לטוב את 'כל בני חבורתה קדישתה' שסייעו לשיפוץ בית-הכנסת. על-פי שרידים שנמצאו בסביבות בית-הכנסת נראה שעמד ברובע-אמידים. אין ספק כי גם בתחום-העיר (ב-*χώρα*) שהשתרע על-פני עמק בית-שאן וחלקים מבקעת-הירדן היו יישובים יהודיים רבים (חקלאיים ברובם), כפי שמעידים שרידיהם של בתי-כנסת שנתגלו באיזור זה, וכן לפי ההלכה הפסוקה בכתובת מבית-הכנסת של רחוב, לפיה רק העיר בית-שאן עצמה ותחום מצומצם ביותר מסביבה פטורים ממצוות שביעית ומעשרות.⁷²

מלאחר מרד השומרונים שוב נעלמים מאתנו פרטי תולדותיה של העיר עד סמוך לכיבוש הערבי. לאחר תבוסתם בקרב עג'נאדין שליד בית-גוברין (יולי 634) החליטו הביזנטים למקד את מאמציהם בהגנה על פלסטינה סקונדה, וריכזו את כוחותיהם בסקיתופוליס, בירת הפרובינקיה. כדי להכביד על הצבא הערבי, הם פתחו את הסכרים בסביבות העיר וגרמו להצפה של השטח. אולם בינואר 635 נאלו הכוחות הנוצרים בסקיתופוליס לצאת לקרב פתוח, וניגפו על-ידי הערבים. כעבור שנה נפלה העיר עצמה לידי הערבים.⁷³ בזאת הקיץ הקץ על סקיתופוליס כעיר הלניסטית-רומית. לאחר הכיבוש הערבי חזרה העיר להיקרא בשמה הקדום (ביסאן בפי הערבים), והחלה שקיעתה האטית.

Cyrrillus Scythopolitanus, *Vita S. Sabae*, 70-75 69

ראה: נ' צורי, 'בית-הכנסת העתיק בבית-שאן', ארץ-ישראל, ח (תשכ"ז), עמ' 149-167. 70

ראה: ד' בהט, 'בית-הכנסת בבית-שאן', קדמוניות, ה (תשל"ב), עמ' 55-58. על הכתובת השומרונית ראה י' נוה, על פסיפס ואבן, ירושלים תשל"ח, עמ' 76-77. 71

י' זוסמן, 'כתובת הלכתית מעמק בית-שאן', תרביץ, מג (תשל"ד), עמ' 88-158. 72

L. Caetani, *Annali dell'Islām*, III, Milano 1910, 13a. H., 207-221; 15a.H., 8 73